ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಬೋಧನೆಯು ಭಾಷಾ ವೈಪರೀತ್ಯದಿಂದಾಗಲಿ, ಭಾವ ವೈಪರೀತ್ಯದಿಂದಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಕೆಡಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವರಿಗೊದಗಿದ ಕಷ್ಟ ನಷ್ಟಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ.

ರಾನಡೆಯವರ ಗುಣ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದಾವುದೆಂದರೆ—ಅವರ ಉದ್ಯೋಗ ಶೀಲತೆ. ಆ ಮಹನೀಯರು ತಮ್ಮ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪವನ್ನು ನೋಡಿದವನು—ಅವರ ಮಹತ್ತರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅಸದೃಶವಾದ ಜ್ಞಾನದಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಎಡೆಬಿಡದೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ನೋಡಿದವನು,—ಆಶ್ಚರ್ಯಭರಿತನೂ ಸ್ತಬ್ಧನೂ ಆಗದಿರನು. ಅವರಿಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅದ್ಭುತ ವಾಗಿದ್ದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಕೆಲಸವೇ ಪರಮಾನಂದಕರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರುತ್ಸಾಹವೇ ನಮಗೆ ತಟ್ಟಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಶಾಪವೆಂದು ಅವರು ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಸಂಗತಗಳಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಅವರು ಸಹಿಸಿದ್ದಾರು; ಉಚಿತಗಳಲ್ಲದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಅವರು ಸಹಿಸಿದ್ದಾರು; ಆದರೆ ಉತ್ಸಾಹ ಶೂನ್ಯತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರು ಸಹಿಸಲಾರದವರಾಗಿ ದ್ದರು. ಉತ್ಸಾಹ ಶೂನ್ಯತೆಯು ಅವರನ್ನು ದುಃಖಭರಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತಲಿತ್ತು. ಅವರು ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕೈ ಹಾಕಿದರೂ ಅದೊಂದು ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸರಕಾರೀ ಉದ್ಯೋಗದ ಕೆಲಸಗಳ ಭಾರವೇ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೂ ದೇಶಸೇವೆಗಾಗಿ ನಾನಾ ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಇತರರು ನಾಲ್ಕಾರು ಮಂದಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಕೆಲಸ ಮಾಡಬಹುದೋ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕೆಲಸವನ್ನು, ಅವರೊಬ್ಬರೇ ಮಾಡಿದರು. ಅವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿನಿವೇಶವು ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ದೇವತಾ ವಿಷಯಕಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಮಾಜ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಚರಿತ್ರೆ, ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ—ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ರಾನಡೆಯವರ ಆಸಕ್ತಿಯು ಸಮವಾಗಿತ್ತು.

ಈ ನಾನಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಗ್ರಂಥಪರಿಚಿತಿ ಯಿದ್ದಿತಲ್ಲದೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ

ಅವರು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜಕೀಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಾದರೋ, ಸುಮಾರು ಹಾಗ ಶತಮಾನಕಾಲ ಅವರು ಪೂನಾ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಭೆಗೆ ಮುಖ್ಯೋತ್ತೇಜಕರಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಪೈಕಿ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗದಷ್ಟನ್ನು ಸ್ವತಃ ಬರೆದಿದ್ದರು. . . . . ಸಮಾಜ ಸಂಸ್ಕರಣ ಸಭೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿದವರು ಅವರೇ ; ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರಮೆಯು ದೇವ ಮಾನವರೆರ್ವರ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಗೂ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. ಅವರು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಶೋಧಕರಾಗಿಯೂ ಬೋಧಕರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಕುಶಲವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಭೆಯನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಅವರೊಬ್ಬರು. ಅವರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಚರಿತ್ರೆಯೊಂದನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಬೊಂಬಾಯಿಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರು "ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ"ಯ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿದ್ದರು. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಅವರು ಭರತಖಂಡದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದ ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರೊಡನೆಯೂ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆಯೂ ಪತ್ರ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ವರ್ಷ ಅವರು ದಿಸಂಪ್ರತಿ ಕನಿಷ್ಠ ಪಕ್ಷ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕಾಗದಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶಸೇವೆ ಮಾಡಲು ಆತುರರಾಗಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ಅವರು ಪರಮಾದರವನ್ನು ತೋರಿ, ಅಂತಹ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೊಡನೆಯೂ ಲೇಖನದ್ವಾರಾ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಮ್ಮ ಶ್ಲಾಘನೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಬೇಕಾದುದು ಅವರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸಗಳ ಘನತೆ ಅಥವಾ ವಿಸ್ತಾರ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಆ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಅವರು ಯಾವ ಭಾವದಿಂದ ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ಇನ್ನಷ್ಟು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದೆ.

ಅವರು ೧೮೯೧ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಒಂದು ಮಾತು ನನ್ನ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ. ಆ ವರ್ಷ ಸೋಲಾಪುರ, ಬಿಜಾಪುರ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ದುರ್ಭಿಕ್ಷವುಂಟಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ನಾನು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಭೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದೆನು. ಆ ಸಭೆಯವರು ಕ್ಷಾಮಪೀಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಜನರ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿಶದಗೊಳಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಒಂದು ಅರ್ಜಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು. ಸರಕಾರದವರಾದರೋ-

"ನಿಮ್ಮ ಅರ್ಜಿಯ ಅಂಶಗಳು ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ"—ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಪಂಕ್ತಿಯು ಜವಾಬನ್ನು ನಮಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ನನಗೆ ತುಂಬಾ ಆಶಾಭಂಗವುಂಟಾಗಿ, ಮಾರನೆಯದಿನ ಸಾಯಂಕಾಲ ನಾನು ರಾನಡೆಯವ ರೊಡನೆ ವ್ಯಾಯಾಮಾರ್ಥವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ—"ನಾವು ಇಷ್ಟೊಂದು ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಬರೆದ ಅರ್ಜಿಗಳಿಗೆ ಸರಕಾರದವರು ಈ ರೀತಿ ಉತ್ತರಕೊಡು ವುದಾದರೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು?" ಎಂದು ಕೇಳಿದೆನು. ಅದಕ್ಕವರು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದರು:—"ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಈಗಿನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಕರ್ತವ್ಯವು ನಿನಗೆ ತಿಳಿದಂತಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಅರ್ಜಿಗಳು ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, ಯಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವು ಜನರಿಗೆ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟುವೇ. ಈ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಅವು ಜನರಿಗೆ ಕಲಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಯಾವ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಾವು ಬಹುಕಾಲ ಮಾಡ ಬೇಕು; ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಬಗೆಯ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಹಾರವು ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ತೀರಾ ಹೊಸದು. ಅದಲ್ಲದೆ, ಸರಕಾರದವರು ನಮ್ಮ ಹೇಳಿಕೆ ಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದೇವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅದೊಂದು ಲಾಭವೇ".

ರಾನಡೆಯವರ ನಡತೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷವೇನೆಂದರೆ— ಅವರು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನಾದರೂ, ಎಷ್ಟು ಸಣ್ಣದನ್ನಾದರೂ, ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುದು. ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಅಧಿಕಾರವೇ ತಮಗೆ ಬೇಕೆಂದು ಅವರು ಹಟ ಹಿಡಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬೆನ್ನಿನಮೇಲೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವುದಕ್ಕೂ ಅವರು ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶಸೇವಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ತಾವು ಒಂದು ಅಗೌರವವನ್ನು ಸಹಿಸುವುದು ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ತೋರಿದಲ್ಲಿ, ಅದಕ್ಕೂ ಅವರು ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ೧೮೮೫ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಗತಿ ನಡೆಯಿತು. ಆ ವರ್ಷ, ಲಾರ್ಡ್ ರಿಪ್ಪನ್‌ರವರ ಉದಾರಶಾಸನದಂತೆ, ನಮ್ಮ "ಮ್ಯುನಿಸಿಪಲ್" ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಿದ್ದುಪಾಟಾದವು. ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನಾರಿಸುವ

ಪದ್ಧತಿಯು ಮೊದಲಾದುದು ಆಗಲೇ. ಪೂನಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಗ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ಚುನಾವಣೆಯ ಗದ್ದಲವು ವಿಶೇಷವಾಗಿತ್ತು. ಆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಪೂನಾದಲ್ಲಿ ಮ್ಯುನಿಸಿಪಲ್ ಆಡಳಿತವು ಸರಕಾರೀ ಅಧಿಕಾರಿಗಳದಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು. ಆಗ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಮಾರ್ಪಾಟಿನ ಮೂಲಕ ಮ್ಯುನಿಸಿಪಲ್ ಅಧಿಕಾರವು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿಗೆ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ರಾನಡೆಯವರು ತುಂಬಾ ಕುತೂಹಲಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಆಗ ಪುಣೆಯ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗರಿಕರಾಗಿದ್ದ ಮ||ರಾ|| ಕುಂಟೆಯವರು ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಸರಕಾರೀ ನೌಕರರ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲವಾಗಿ ನಿಂತರು. ರಾನಡೆಯವರೂ ಕುಂಟೆಯವರೂ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಸಹಪಾಠಿಗಳಾಗಿಯೂ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಆದರೂ, ಕುಂಟೆಯವರು ಸರಕಾರೀ ನೌಕರರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರಾನಡೆಯವರು ತಮ್ಮ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣ ವಚನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿದರು. ವಾಕ್ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದ ಕುಂಟೆಯವರು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾದ ಸಭೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ಮೊದಲುಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೋಪ ತಾಪಗಳು ಉಲ್ಬಣವಾಗಿ, ಈ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಸರಕಾರವು ವಿಪರ್ಯಯವಾಗಿ ಎಣಿಸುವಂತೆ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಆಗ ಕುಂಟೆಯವರನ್ನು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಲೇಸೆಂದು ರಾನಡೆಯವರಿಗೆ ತೋರಿತು. ಆ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವರು ಕುಂಟೆಯವರು ಸೇರಿಸಿದ್ದ ಒಂದು ಸಭೆಗೆ ಹೋದರು. ತಮ್ಮನ್ನು ಕುಂಟೆಯವರು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ರಾನಡೆಯವರಿಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಆದರೂ ರಾನಡೆಯವರು ಕುಂಟೆಯವರ ಭಾಷಣವನ್ನು ಕೇಳಲು "ರಾಸ್ತೇ"ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಸಭಾಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆಗ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನೆಲದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದೆವು. ಕುಂಟೆಯವರು ಆ ಹಜಾರದ ಒಂದು ಕಡೆಯ ಗೋಡೆಯ ಬಳಿ ನಿಂತು ಉಪನ್ಯಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಇನ್ನೊಂದು ಕೊನೆಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಹಜಾರದ ಬಾಗಿಲಿತ್ತು. ಕುಂಟೆಯವರು ಮಾತನಾಡಲಾರಂಭಿಸಿ ಕೆಲವು ನಿಮಿಷಗಳಾದ ಮೇಲೆ ರಾನಡೆಯವರು ಆ ಸಭಾಮಂದಿರವನ್ನು ಅಕಸ್ಮಾ

ತ್ತಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅದರ ಬಾಗಿಲ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇತರರಂತೆಯೇ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕೂತುಕೊಂಡರು. ತತ್‌ಕ್ಷಣವೇ ಕುಂಟೆಯವರು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ರಾನಡೆಯವರ ಕಡೆಗೆ ಬೆನ್ನು ಮಾಡಿ ಗೋಡೆಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು, ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಗೊಣಗುಟ್ಟಿ ಕುಳಿತುಬಿಟ್ಟರು. ಕೂಡಲೇ ರಾನಡೆಯವರು ಎದ್ದು ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತರು. ಸಭೆಯು ಮುಗಿಯಿತು. ರಾನಡೆಯವರು ಕುಂಟೆಯವರನ್ನು ತಮ್ಮೊಡನೆ ತಮ್ಮ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯು ವಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ದಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಕುಂಟೆಯವರು ಒರಟುತನದಿಂದ "ನಿಮ್ಮ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಬರಲು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಒದರಿ, ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಹತ್ತಿದರು. ರಾನಡೆಯವರು ಅವರನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ—"ಒಳ್ಳೆಯದಾಯಿತು ; ನನ್ನೊಡನೆ ನನ್ನ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀವು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನಿಮ್ಮೊಡನೆ ನಿಮ್ಮ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಬರುವೆನು" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಕುಂಟೆಯವರ ಗಾಡಿಯೊಳಕ್ಕೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಇಷ್ಟಾದಮೇಲೆ ರಾನಡೆಯವರನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದು ಕುಂಟೆಯವರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೂರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ಸಮಾಧಾನ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿತ್ತು. ಕುಂಟೆಯವರ ಕೋಪವು ತಣ್ಣಗಾಗಿ, ಅವರು ಪ್ರಜಾಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ತೋರಿಸಿದ್ದ ವಿರೋಧವು ಮಾಯವಾಗಿತ್ತು.

ಇಷ್ಟು ಹೊತ್ತೂ ನಾನು ರಾನಡೆಯವರ ಸರ್ವಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿ, ಸಮಾಹಿತವಾದ ಮನಸ್ಸು, ದೇಶಭಕ್ತಿ, ಕಾರ್ಯೋತ್ಸಾಹ ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಸ್ತಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಅವರ ಉದಾತ್ತ ಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವೆನು. ಅವರ ಸ್ವಭಾವವು ಸಾಧು ಸಹಜವಾದುದು. ಅದು ಅವರ ಬುದ್ಧಿ ಕುಶಲತೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂಡಿಯಾದೇಶದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳವರ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನೂ ಗೌರವವನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತ್ತು. ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಹೋದ ಕಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನವರು ಅವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದ ಪವಿತ್ರತೆಯ ಮಹಿಮೆಗೊಳಗಾಗಿ, ದುರುಕ್ತಿಗಳನ್ನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ದುರಾಲೋಚನೆಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸುವುದಕ್ಕೂ

ಮನಸ್ಸು ಬಾರದವರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ನನ್ನ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವರು ಇನ್ನೊಬ್ಬರುಮಾತ್ರ ಇರುವರು. ಅವರು ದಾದಾಭಾಯಿ ನವರೋಜಿಯವರೇ.

ರಾನಡೆಯವರ ಗುಣಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಅವರ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗ. ನಾನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಅವರು ಅನೇಕ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ; ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಎಂದೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದವರಲ್ಲ. ಇತರರನ್ನು ಕೀರ್ತಿವಂತರಾಗಲು ಮುಂದೆ ಬಿಟ್ಟು, ತಾವು ಹಿಂದೆ ಗೋಪ್ಯವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದೇ ರಾನಡೆಯವರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿತ್ತು. ಇತರರಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಡುವುದೇ ಅವರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ''ನಾನು ಇದನ್ನು ಮಾಡಿದೆ, ನಾನು ಅದನ್ನು ಮಾಡಿದೆ''-ಎಂದು ರಾನಡೆಯವರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಯಾರೂ ಕೇಳಿ ಅರಿಯರು. ಅವರ ಶಬ್ದಕೋಶದಲ್ಲಿ 'ನಾನು' ಎಂಬ ಮಾತೇ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಷ್ಟು ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದರೂ ತಾವು ಅಲ್ಪಜ್ಞರೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತಿದ್ದುದು ಅವರ ಮಹಾಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು . . . . ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬಂದ ದೂಷಣಭೂಷಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ—ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೂಷಣೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ—ಅವರು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಅದರಿಂದ ತಮ್ಮ ನಡೆನುಡಿಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿ ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪುನಃಪುನಃ ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು . . . . . ಅವರ ಮತ್ತೊಂದು ಸದ್ಗುಣವು ಪರೋಪಕಾರತತ್ಪರತೆ. ಅವರು ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಲಭರಾಗಿ, ಎಂತಹ ಅಲ್ಪರಿಗಾದರೂ ಎಷ್ಟುಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಾದರೂ ಸಿಕ್ಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಕಾಗದ ಬರೆದ ಮೇಲೆ ಜವಾಬು ಪಡೆಯದಿದ್ದವನಿಲ್ಲ. ಆರ್ತನಾಗಿ ಬಂದವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ತೋರಿ,—ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದು ತಮ್ಮಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿ, ಆಗದಿರಲಿ,—ಅವನ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ತಾಳ್ಮೆಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವಿನಯಭಾವವು ಅವರ ನಿತ್ಯಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒಂದಂಶವಾಗಿತ್ತು.

ಎಂಬ ಆಟವನ್ನು ಕಲಿತುಕೊಂಡು, ಆ ಆಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರೆನಿಸಿದ್ದ ಕಾಲೆನ್‌ಬಾಕ್‌ರವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿಯೂ ಬಿಟ್ಟರು. ಆ ಮೇಲೆ ಅವರು, ನಾನು ಬರಿಯ ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ, ನನಗೆ ಈ ರೀತಿ ಸ್ನೇಹ ವಚನಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದರು :— 'ನಾನು ಯೂರೋಪಿಯನರೊಡನೆ ಹೀಗೆ ಪಂಥಮಾಡುವುದೇಕೆ ? ನಿಮಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆಯೆ ? ನಾವು ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಆದರೆ, ನಾವು ಅವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರೆಂದು ತೋರಿಸುವುದು ನನ್ನಿಂದ ಆಗದಿದ್ದರೂ, ಅವರಿಗೆ ಸಮವಾಗಿಯಾದರೂ ನಾವು ಇರಲಾಗುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ನನ್ನ ಉದ್ದೇಶ.''

ಆ ಪ್ರಯಾಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋಖಲೆಯವರು ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನನಗೆ ವಿವರಿಸಿ, ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅದೇನೆಂದರೆ :—'' ಇಂಡಿಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ನಡತೆಯು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ನಾವು ರಾಜಕೀಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ತೋರಬೇಕಾಗಿದೆ.''

ಗೋಖಲೆಯವರು ತಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ಮೈಯ ಮೇಲ್ಗಡೆ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ ; ಅದು ಅವರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಅವರು ಸೋಕಿದುದೆಲ್ಲ ಪರಿಶುದ್ಧವಾಯಿತು ; ಅವರು ನಡೆದ ಕಡೆಯೆಲ್ಲ ಪರಿಮಳದ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಾಯಿತು.

(೩)

೧೯೨೧ರಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರು ಗಾಂಧಿಯವರನ್ನು ಕುರಿತು—'' ನೀವು ಬಾಲ ಗಂಗಾಧರ ತಿಲಕರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೀರಿ ; ನೀವು ಗೋಖಲೆಯವರ ಶಿಷ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸಂಗತ '' ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಕಾಗದ ಬರೆಯಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಗಾಂಧಿಯವರು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಲೇಖನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು :—

'' ನಾನು ಗೋಖಲೆಯವರನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಸಾರಿ ೧೮೯೬ರಲ್ಲಿ ಫರ್ಗ್ಯುಸನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗಿದ್ದ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡೆನು. ಅದು ಒಬ್ಬ ಹಳೆಯ ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನು ಕಂಡಂತೆ ಇತ್ತು ; ಅಥವಾ, ಬಹುಕಾಲ ಅಗಲಿದ್ದ ಬಳಿಕ ತಾಯಿಯನ್ನು ಮರಳಿ ಕಂಡಂತೆ ಆಯಿತೆಂದರೆ ಇನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗುವುದು. ಅವರ ಸೌಮ್ಯವುಳ್ಳ ಮುಖವು ನನ್ನ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪರಿಹರಿಸಿತು. ಅವರು ನನ್ನ ವಿಷಯವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕದಲ್ಲಿ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕೆಲಸದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರಣೆಯ ರೀತಿಯು ನನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಶಾಶ್ವತ ಪದಾರೂಢರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು. ಅವರಿಂದ ನಾನು ಅಪ್ಪಣೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟಾಗ, ' ನೀವೀಗ ನನ್ನವರು '—ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದುಕೊಂಡೆನು. ಅಲ್ಲಿಂದೀಚೆಗೆ ಗೋಖಲೆಯವರು ನನ್ನನ್ನು ಎಂದೂ ಮರೆತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಅವರು ನನ್ನನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೈಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ತಿದ್ದಿದರು. ನನ್ನ ಮಾತು, ನನ್ನ ಉಡಿಗೆ, ನನ್ನ ನಡಿಗೆ, ನನ್ನ ಊಟ—ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವರು ಚಿಂತೆಪಡುತ್ತಿದ್ದರು. ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿದ್ದ ಮಮತೆಗಿಂತ ನಮ್ಮ ತಾಯಿಯ ಮಮತೆಯು ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಭಾವವು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜಕೀಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಗುಣಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದೆನೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ನನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು :—ಸ್ಫಟಿಕದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ನೈರ್ಮಲ್ಯ, ಹುಲ್ಲಿಗರುವಿನಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಸೌಮ್ಯ, ಸಿಂಹದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಧೈರ್ಯ, ಮಿತಿಮೀರಿಲ್ಲವೇ ಎನ್ನಿಸುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿನ ಉದಾರಭಾವ. ರಾಜ್ಯಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸಕಲಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣರಾದ ಆದರ್ಶಪುರುಷರಾಗಿರುವವರು ಅವರೇ''.

ಯುರೋಪಿಯನರಿಂದ ಸನ್ಮಾನ

೧೯೧೮ನೆಯ ಇಸವಿ ಮಾರ್ಚಿ ೨೨ರಲ್ಲಿ ಭರತಖಂಡದ ಮಹಾರಾಜಧಾನಿಯಾದ ದೆಹಲೀ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವೈಸ್‌ರಾಯರವರ ಸಾರ್ವದೇಶೀಯ ಶಾಸನ ಸಭೆಯ ಭವನದಲ್ಲಿ ಗೋಖಲೆಯವರ ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಆ ಸಭೆಯ ಐರೋಪ್ಯ ಸದಸ್ಯರು ಮಾತ್ರವೇ ಚಂದಾ ಹಾಕಿ ತಯಾರುಮಾಡಿಸಿದ್ದರು. ಯುರೋಪಿಯನರು ಗೋಖಲೆಯವರಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಅದರ ಉದ್ದೇಶ. ಆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಕೋಶಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಸರ್ ವಿಲಿಯಂ ಮೇಯರ್ ಮಹಾಶಯರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದರು :—

'' ಪ್ರಜಾಪ್ರಮುಖರಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಗುಣಗಳು ಗೋಖಲೆಯವರಿಗೆ ಹುಟ್ಟುತಲೇ ಬಂದಿದ್ದವು. ಅವರು ದೃಢವ್ರತರು; ಆದರೂ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾವುದೆಂಬದನ್ನರಿತು ನಡೆಯಬಲ್ಲ ರಾಜ್ಯತಂತ್ರಜ್ಞರು. ಬೇಕಾದಾಗ ಅವರು ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಚುರುಕಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು ; ಆದರೆ ಆವಶ್ಯಕವಾದಾಗ ಮಾತ್ರವೇ,—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಮೇಲೆಯೇ,—ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಬರಿಯ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗಳಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ; ಅವರಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಲಹೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿದ್ದುವು. ಅವರ ಅದ್ಭುತ ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾದ ಬಾಹ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳೂ, ದೃಢಸಂಕಲ್ಪವೂ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಅಕೃತ್ರಿಮ ಭಾವವೂ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತಾರ್ಥವಾದ ಆತ್ಮನಿವೇದನೆಯೂ, ಸ್ನೇಹಸಂಪಾದಕವಾದ ಪ್ರತಿಭಾವಿಶೇಷವೂ, ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ ಸುಲಭವೂ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟವೂ ಆದ ಪ್ರತಿವಾದಿ ಸಹನೆಯೂ ಸೇರಿದ್ದುವು. . . . ಅಂತಹ ಗುಣನಿಧಿಯಾದ

೧೮೯೭ನೆಯ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಅಮರಾವತಿಯಿಂದ “ಕಾಂಗ್ರೆಸ್” ಸಭೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು, ನಾನೂ ಅವರೂ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಿದ್ದೆವು. ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನಾವಿಬ್ಬರೇ ಇದ್ದೆವು. ಬೆಳಗಿನಜಾವ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಘಂಟೆಯ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿದ್ದೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನನಗೆ, ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಹಾಡಿದಂತಾಗಿ, ಥಟಕ್ಕನೆ ಎಚ್ಚರವಾಯಿತು. ಕಣ್ದೆರೆದು ನೋಡಲು, ರಾನಡೆಯವರು ಎದ್ದು ಕುಳಿತು, ಕೈಯಿಂದ ತಾಳಹಾಕುತ್ತ, ಸಾಧು ತುಕಾರಾಮನ ಎರಡು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಪುನಃಪುನಃ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡೆನು. ಅವರ ಧ್ವನಿಯು ಅಷ್ಟೇನೂ ಮಧುರವಾದುದಲ್ಲ; ಆದರೆ ಅವರ ಗಾನರಭಸದಿಂದ ನನ್ನ ಅಂತರಂಗವೆಲ್ಲವೂ ಪರಿಪೂರಿತವಾಗಿ, ನಾನೂ ಎದ್ದು ಕುಳಿತು ಆ “ಅಭಂಗ” (ಮರಾಠೀ ಕೀರ್ತನೆ)ಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದೆನು. ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ:

“ಯಾರು ಅನಾಥರಿಗೂ ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವವರಿಗೂ ಬಂಧುವಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಆತನೇ ನಿಜವಾದ ಸಾಧು ಆತನಲ್ಲಿ ದೇವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.”

“ನಮ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸಾಧುಗಳ ಚರಣವನ್ನು ಸೇವಿಸು. ದೇವರನ್ನು ಕಾಣುವುದಕ್ಕೆ ಅದೇ ಸುಲಭೋಪಾಯ.”

ಈ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ನಾನು ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೆ, ರಾನಡೆಯವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಲು ಹೇಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದೂ ಆ ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶವು ಎಷ್ಟು ಸರಳವೂ ಎಷ್ಟು ಮಹಿಮಾವಿಶಿಷ್ಟವೂ ಆದುದೆಂಬುದೂ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ನನ್ನ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಆ ನಿಮಿಷವೇ ಅತ್ಯಂತ ಪುಣ್ಯಾಭರಿತವಾದುದು. ಆ ಅನುಭವ ಕುಸುಮವು ನನ್ನ ಸ್ಮೃತಿವನದಲ್ಲಿ ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಬಾಡಲಾರದು.

ದಾದಾಭಾಯಿ ನವರೋಜಿಯವರು

೧೯೦೬ನೆಯ ಇಸವಿ ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ದಾದಾಭಾಯಿ ನವರೋಜಿಯವರ ೮೧ನೆಯ ವರ್ಷ ವರ್ಧಂತ್ಯುತ್ಸವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೊಂಬಾಯಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮಹಾಸಭೆಯೊಂದು ನಡೆಯಿತು. ಆಗ ಗೋಖಲೆಯವರು ಅಗ್ರಾಸನವನ್ನಲಂಕರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಉಪನ್ಯಾಸದಿಂದ ಈ ಕೆಳಗಣ ವಾಕ್ಯಾವಳಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದೆ:—

ಮಹಾಶಯರೆ,—ಈ ದಿನ ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೊಂದು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಸಭೆ ನೆರೆದಿರುವುದರ ಅರ್ಥವೇನು? ದಾದಾಭಾಯಿಯವರು ಲಕ್ಷೋಪಲಕ್ಷ ಮಂದಿ ಸ್ವದೇಶೀಯರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ,—ಅವರ ಜಾತಿ ಮತ ಭೇದಗಳಿಂದ ಬಾಧಿತರಾಗದೆ,—ರಾಜಾಧಿರಾಜರು ಮತ್ಸರಿಸಬಹುದಾದಂತಹ ಉನ್ನತ ಪದವಿಯನ್ನು, ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಲೋಕಾಚಾರ್ಯರುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯ ಕೋಟಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಅಲಂಕರಿಸಬಹುದಾದಂಥಾ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಪಡೆದಿರಲು ಕಾರಣವೇನು? ನಮಗೆ ಅವರು ಮಹಾ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿ—ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಳೆದ ಅರ್ಧ ಶತಮಾನಕಾಲ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರಾಗಿ—ಇರುವರೆಂಬುದು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಉತ್ತಮವೂ ಆದ ಅಂಶಗಳು ಯಾವ ಯಾವುವು ಉಂಟೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತೀಭವಿಸಿವೆ; ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಜನಪದ ಭಾವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅವರು ಪವಿತ್ರ ರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವರು. ಆದಕಾರಣದಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಅಗಾಧವಾದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾವು ಅವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಪದವಿಯು ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲನೇಕರು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ದೊರೆತಿತ್ತು. ನಮ್ಮೊಳಗನೇಕರಲ್ಲಿ ಜನಪದಭಾವ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ಬುದ್ಧಿಯು ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಅವರ ಬೋಧನೆಯ ಮತ್ತು ಅವರ ವರ್ತನೆಯ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ. ಮಹಾಶಯರೆ, ಎಂಭತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕೆಳಗೆ, ದಾದಾಭಾಯಿಯವರು ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅವರು ಒಂದಾನೊಂದು ದಿನ ಸಮಸ್ತ ಭರತವರ್ಷದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಯೋಗವುಳ್ಳವರೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಆತನನ್ನು ಹುಚ್ಚನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು..............ಆಗ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಚಾರವು ಇನ್ನೂ ಮೊದಲಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಶಾಲವಾದ ದೇಶದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳವರು ಒಂದೇ ವಿಧದ ಮನೋಗತದಿಂದಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಯಾರೆಂದು ಆಗ ಊಹಿಸುವುದು ಕೂಡ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಯಾವುದು ದುರೂಹ್ಯವಾಗಿತ್ತೋ ಅದು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವ ಸಂಗತಿಯು, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರಕಾರದವರಿಗೆ—ಅವರು ವಿದ್ಯಾಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ

ತೋರಿಸಿರುವ ಔದಾರ್ಯ ವಿಚಕ್ಷಣೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಅಪಾರವಾದ ಗೌರವ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕುದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ (ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿದ್ಯೆಯ ಪ್ರಭಾವ ದಿಂದ) ದೇಶದಲ್ಲುಂಟಾದ ಹೊಸ ಏರ್ಪಾಟಿನ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ, ಆ ಮೂಲಕ ಸ್ವಜನರಿಗೆ ಆಗಬಹುದಾದ ಶುಭಪರಂಪರೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು, ಆಶುಭಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಯಾ ವಾಚಾ ಮನಸಾ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ಕೀರ್ತಿಯು ದಾದಾಭಾಯಿಯವರಿಗೂ, ಅವರೊಡನೆ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ನಮ್ಮ ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಪ್ರಥಮ ಪಂಕ್ತಿಗೂ ಸಲ್ಲತಕ್ಕು ದಾಗಿದೆ. ಅಂದಿನಿಂದೀಚೆಗೆ ನಮ್ಮ ದೇಶಸೇವಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಲೆಮೊರೆ ಯವರು ಅದೃಶ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ; ಇನ್ನೊಂದು ತಲೆಮೊರೆಯವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಇನ್ನೂ ಜೀವಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಇವರು ನಮಗೆ ಆದರ್ಶವಾಗಿ ಚಿರಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರಲಿ! ಆದರೆ ದಾದಾಭಾಯಿಯವರು ಈ ಅರವತ್ತು ವರ್ಷಕಾಲವೂ ನಮ್ಮ ಸಮಾರಂಭಗಳಿಗೆ ಮುಂದಾಳಾಗಿ ನಿಂತಿರುವರು. ವಾರ್ಧಕ್ಯ ವಾಗಲಿ ಆಶಾಭಂಗವಾಗಲಿ ಅವರ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡಿಲ್ಲ; ಸ್ವದೇಶೀಯರಮೇಲೆ ಅವರಿಗಿರುವ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿಗೆ ಅವರ ಪರದೇಶವಾಸ ದಿಂದ ಚ್ಯುತಿಯುಂಟಾಗಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಹಾರವು ಸಣ್ಣ ದಾಗಿ ಆರಂಭಿಸಿ ಈಗಿನ ದೊಡ್ಡ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದಿರುವುದನ್ನು ಅವರು ಪಿತೃವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ನೋಡುತ್ತ ಬಂದಿದಾರೆ. ಅದರ ಜಯಾಪಜಯಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಜೀವಿತದ ಜಯಾಪಜಯಗಳೆಂದು ಅವರು ಎಣಿಸಿಕೊಂಡಿದಾರೆ. ಅದರ ಸರ್ವರೂಪ ಸರ್ವಾವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಅವರು ಬಲ್ಲರು. ಆದಕಾರಣ ಈ ದಿನ ಅವರ ಜನ್ಮದಿವಸೋತ್ಸವವನ್ನು ನಾವು ನೆರವೇರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸರ್ವ ಸಮಾರಂಭಗಳಿಗೂ ಸರ್ವಕುತೂಹಲಗಳಿಗೂ ಯಾರು ಅರ್ಧ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯರಾಗಿ ಬಂದಿರುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ನಮ್ಮ ಭೂಮಾತೆಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ದೀಕ್ಷೆ ಹೊಂದಿದ ಆ ಧನ್ಯಜೀವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಯುವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿರುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಮಂಗಳಪ್ರದನಾದ • ದೇವರಿಗೆ ವಿನಯಪೂರ್ವಕವಾದ ಕೃತಜ್ಞತೆಯು ನಮ್ಮ ಹೃದಯ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಲಿದೆ.

. ಮಹಾಶಯರೆ, ಅದೆಂತಹ ಜೀವನ! ಅದರ ಮನೋಹರವಾದ ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯೋ, ಅದರ ಸಾತ್ತ್ವಿಕತೆಯೋ, ಅದರ ಸೌಮ್ಯಸಹಿತವಾದ ಕ್ಷಮಾಗುಣವೋ, ಅದರ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗವೋ, ಅದರ ಉನ್ನತವಾದ ದೇಶವಾತ್ಸಲ್ಯವೋ, ಅದರ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಪ್ರೇಮವೋ, ಅದರ ಮಹೋದ್ದೇಶ ಪರಾಯಣತೆಯೋ—ಈ ಗುಣಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರೆ ನಾವು ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಯಾವ ಜನರಲ್ಲಿ ದಾದಾಭಾಯಿಯವರಂಥವರು ಹುಟ್ಟುವರೋ—ಅಂಥವರು, ರಾನಡೆಯವರು ಹೇಳಿದಂತೆ, ಲಕ್ಷಕ್ಕೊಬ್ಬರಾದರೂ ಸರಿ—ಆ ಜನರಿಗೆ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಭರವಸೆಯು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಉಂಟು. . . .

ಅವರ ಜೀವನದಿಂದ ತೋರಿಬರುವ ನೀತಿಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನೀವು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರುವಿರೆಂದು ನನ್ನ ಕೋರಿಕೆ. ಮಹಾಶಯರೆ, ಪ್ರೇಮಜ್ಞಾನ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಪಂಚದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜನರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರದೀಪಕರಾದ ಮಹಾಪುರುಷರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಈ ದೇಶದವರಿಗೆ ಆತನು ದಾದಾಭಾಯಿಯವರನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರುವನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ನನಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯುತ್ತಮರೂಪದ ದೇಶಭಕ್ತಿ ಯಾವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅವರು ದೃಷ್ಟಾಂತಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ಉನ್ನತಭಾವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ನಮಗೆ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬುದು ನಿಜ. ಅವರ ಅಜೇಯವಾದ ಚಿತ್ತಸ್ಥೈರ್ಯವನ್ನೂ, ಅವರ ಅದ್ಭುತವಾದ ಉದ್ಯೋಗ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅವರ ಉದಾತ್ತಭಾವವನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವವರು ಅತಿವಿರಳ. ಆದರೆ ಅವರಂತೆ ಜಾತಿ ಮತ ಮಾತ್ಸರ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಡುವುದು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯ. ಅವರು ಯಾವ ಮಹೋದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಇಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ನಿಶ್ಚಲಚಿತ್ತದಿಂದ ಶ್ರಮಪಟ್ಟಿರುವರೋ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಸ್ವಸುಖತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವುದು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಸ್ವದೇಶ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಬಿಡು

ವುದೇ ದಾದಾಭಾಯಿಯವರ ಜೀವನದಿಂದ ನಾವು ಕಲಿಯಬಹುದಾದ ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. ಅದನ್ನು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಯುವಕರು ಕೊಂಚ ಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದರೆ, ನಮ್ಮ ಈಗಿನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಎಷ್ಟು ನಿರುತ್ಸಾಹಕರವಾಗಿ ಕಂಡರೂ, ನಮ್ಮ ಭವಿಷ್ಯದ್ಯೋಗವು ಶುಭಸಮನ್ವಿತ ವಾಗುವುದು ಖಂಡಿತ.

ಗುಣಕೀರ್ತನೆ

ಗೋಖಲೆಯವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಗೌರವ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನೂ ಅವರ ಮೃತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುಃಖವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂಡಿಯಾ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ಜಾತಿ ನಾನಾ ಪಂಗಡಗಳವರೂ ಸಭೆಗಳನ್ನು ನಡಿಸಿದರೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಜನರು ಮಾಡಿದ ನೂರಾರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವುಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವೆವು.

ಸರ್ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಪರಿತಾಪ

ಗೋಖಲೆಯವರು ದೈವಾಧೀನರಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತಾಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೧೯೧೫ನೆಯ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೨೫ನೆಯ ತಾರೀಖು ಗುರುವಾರ ಬೆಂಗಳೂರು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿ ಪ್ರಮುಖಜನರೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಸಭೆ ಸೇರಿದ್ದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಿವಾನ್ ಸರ್ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಅಪ್ಪಣೆಕೊಡಿಸಿದ ಉಪನ್ಯಾಸದ ಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ :—

ಗೋಖಲೆಯವರನ್ನು ನಾನು ೨೫ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಬಲ್ಲೆನು. ನಾನು ಪೂನಾದಲ್ಲಿದ್ದ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷವೂ ಅವರೂ ನಾನೂ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಒಂದು "ಕ್ಲಬ್" ಅಥವಾ ವಿನೋದಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದೆವು. ಅದನ್ನು ಅವರೂ ಇತರ ಕೆಲ ಮಂದಿ ಸ್ನೇಹಿತರೂ ನಾನೂ ಸೇರಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೆವು. ರಾನಡೆಯವರೂ ಗೋಖಲೆಯವರೂ ಅದರ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಸಭೆಯ ಮೆಂಬರುಗಳಾಗಿದ್ದರು ; ನಾನು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದೆನು. ೧೯೦೨ರಲ್ಲಿ ಅವರು ಪೂನಾ ಮ್ಯುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿಯ ಆನರೆರಿ ಪ್ರೆಸಿಡೆಂಟ್ (ಮಾನ್ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ)ರಾಗಿರಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಆ ಪಟ್ಟಣದ ಜಲಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಅವರೂ ನಾನೂ ಕೂಡ ಸೇರಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು.

ಗೋಖಲೆಯವರು ವಿಶೇಷ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ; ಅವರಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಅಧಿಕವಾದ ಚಿತ್ತಸ್ಥೈರ್ಯವೂ ಇದ್ದವು. ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಅವರು ತಮ್ಮ ಚರ್ಚಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿದ್ದಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅವರು ತಾಳ್ಮೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನೂ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಂದಲೂ

ಆಲೋಚಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಪರೀತ ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಲ್ಲಿಡೆ ಕೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ತಮ್ಮ ಆಶೆಗಳಿಗೆ ಮಿತಿಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಅವರ ಮರಣದಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಆಪ್ತಮಿತ್ರನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ದುಃಖ; ಇನ್ನು ಕೆಲವರಿಗೆ, ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಮುಖಂಡನೂ ಕಾರ್ಯವಾದಿಯೂ ಹೋದನೆಂಬ ದುಃಖ; ಸಮಸ್ತ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೂ, ಗೌರವಾರ್ಹನಾದ ಪ್ರಜೆಯೂ ಲೋಕೋಪಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಾಳಿ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ರಾಜ್ಯತಂತ್ರ ನಿಪುಣನೂ ಅದೃಶ್ಯನಾದನೆಂಬ ದುಃಖ. ಅಂತಹ ಮಹನೀಯನನ್ನು ನಾವು ಪುನಃ ಕಾಣಬೇಕಾದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಹಿಡಿದೀತು.

ತಿಲಕರವರ ಶೋಕ

ಗೋಖಲೆಯವರು ಪರಂಧಾಮಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದ ಬಳಿಕ, ಅವರ ಶರೀರವನ್ನು ಯಜ್ಞೇಶ್ವರನಿಗರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಬಾಲ ಗಂಗಾಧರ ತಿಲಕರವರು ಆ ಬಳಿ ಸೇರಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಗುಂಪನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದರು ;—

ಭಾರತಮಾತೆಯ ಶಿರೋರತ್ನವಾದ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ದಿವ್ಯಾಭರಣವಾದ, ದೇಶಭಕ್ತರ ರಾಜರಾದ ಗೋಖಲೆಯವರು ಚಿತೆಯಮೇಲೆ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟು, ಅವರು ಹಾಕಿದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿರಿ. ಅವರೇನೋ ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದರು. ಆದರೆ ಅವರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರಲು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಇರುವರೆ? ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಶಾಶ್ವತ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ವೀರಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುವವನಂತೆ ಅವರು ಹೊರಟಿರುವರು. ಆ ರೀತಿ ದೇಶಸೇವಾ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆನೆಂದು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಬಲ್ಲವರು ಅತಿವಿರಳ. ಗೋಖಲೆಯವರನ್ನು ನಾನು ಬಾಲ್ಯದಿಂದ ಬಲ್ಲೆ. ಅವರು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಮ್ಮಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರೇನೂ ಇನಾಂದಾರರಲ್ಲ, ಜಹಗೀರ್‌ದಾರರಲ್ಲ, ರಾಜಕುವರರಲ್ಲ ; ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ, ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೂ, ಕಾರ್ಯಶೀಲತೆಯಿಂದಲೂ ಅವರು ಉನ್ನತಿಗೆ ಬಂದವರು. . . . ಅವರ ದೇಹವು ಅದೃಶ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವರು ತೋರಿದ ಜೀವನಕ್ರಮವು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವುದು. ಮಹಾಶಯರೆ, ನಾವು ಅದನ್ನನುಸರಿಸಲು ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅವರಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದು.

ಗಾಂಧಿಯವರ ಭಕ್ತಿ

(೧)

ಗೋಖಲೆಯವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮ|| ಗಾಂಧಿಯವರು ಅನೇಕ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವರಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿರುವರು. ೧೯೧೫ನೆಯ ಇಸ್ವಿ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಗೋಖಲೆಯವರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಿಯವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು :—

ಗೋಖಲೆಯವರು ನನ್ನ ರಾಜಕೀಯ ಗುರುಗಳು. ಭಾರತೀಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅವರು ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಈ ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯತನವನ್ನು ನಾನು ೧೮೯೬ರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದೆನು. ಆ ಗುರುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಎಂದಿಗೂ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ವದೇಶವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಭಾರತೀಯನೂ ದೇಶವನ್ನು ಬಾಯಿ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೊಗಳುವುದರಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತನಾಗದೆ, ದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನವನ್ನೂ ರಾಜ್ಯಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಧರ್ಮಮಯವಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತದೇಕಧ್ಯಾನಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಗೋಖಲೆಯವರು ನನಗೆ ಕಲಿಸಿದರು ; ನನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಅವರು ಪ್ರೇರಿಸಿದರು ; ಈಗಲೂ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಆ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ನಾನು ಆತ್ಮ ಪರಿಶೋಧನೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧರ್ಮನಿಷ್ಠನಾಗಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಆ ಋಷಿಸದೃಶರಾದ ರಾಜ್ಯಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ಬಳಿ ನಾನು ಕಡೆಯವರೆಗೂ ಇದ್ದೆನು ; ಅವರಲ್ಲಿ ಅಹಂಭಾವವನ್ನೆಷ್ಟು ಮಾತ್ರವೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಬೇಕೆಂದು ಆಶೆಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಅದು ತಮಗೆ ಜನರ ಹೊಗಳಿಕೆ ದೊರೆಯಲೆಂಬ ಭಾವದಿಂದ ಅಲ್ಲ, ತಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ಆ ಮೂಲಕ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲೆಂಬ ಆಶೆಯಿಂದ. ಅವರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡುದು ಲೋಕದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೋಸ್ಕರವಲ್ಲ, ಸ್ವದೇಶದ ಲಾಭಕ್ಕೋಸ್ಕರ. ಅವರು ಜನರ ಹೊಗಳಿಕೆಗಾಗಿ ಕಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ ; ಅದು ತಾನಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಬೇಡವೆಂದರೂ ಅವರ ಮೇಲೆ ವರ್ಷಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

(೨)

ಪೂನಾದಲ್ಲಿ ೧೯೧೫ನೆಯ ಜುಲೈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಉಪನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಿಯವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು :—

ಒಂದಾವರ್ತಿ ಗೋಖಲೆಯವರೂ ಕಾಲೆನ್‌ಬಾಕ್ ಎಂಬ (ಜರ್ಮನ್ ಜಾತಿಯ) ಮಿತ್ರನೂ ನಾನೂ ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆವು. ಗೋಖಲೆಯವರು ಆಗ—ಆ ಪ್ರಯಾಣಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ—"ಕಾಯಿಟ್ಸ್"